

Kőrizs Imre

Betemetődési ceremóniák

Báthori Csaba – Füleki Gábor:
Szó szerint minden

Rendkívüli ezerkétszáz oldalt tett le elénk Báthori Csaba, de hát, mondhatnánk, ennyi oldal, az mindig rendkívüli. A *Szó szerint minden* a műfaj-meghatározó alcím szerint „Beszélgetés", a szerzőnek a második kötet végén olvasható több mint félszáz tételes bibliográfiája pedig a két vaskos kötetet az „Esszé" – és nem a nyilván fikciósnak értett „Próza" – műfaja alá sorolja. Mennyi idő lehetett ennyit beszélgetni? A kérdés még úgy is érdekes, hogy a szöveg markánsan magán viseli az aprólékosan kidolgozott írásbeliség jegyeit, azaz vagy eleve írásban folyt a párbeszéd, vagy komoly stiláris utánigazítás eredménye a két kötet. Mert a mű dialógus formájában előadott önéletrajz, bár a kérdezőnek helyenként nemcsak a stílusa, hanem a felfogása, ízlése, szófűzése, mi mindene annyira megkülönböztethetetlen a válaszadóétól, hogy olykor az az ember benyomása, mintha két Báthori Csaba beszélgetne egymással.

A könyvet akár sajátos formájú esszéregénynek is nevezhetnénk, mert a kiadói marketingosztályokon sokkal regényszerűtlenebb szövegekre is aggálytalanul ráütik az elbeszélő nagyprózа bélyegét, csakhogy ez a meghatározás bizonyára még azokat az olvasókat is elijesztené a műtől, akiket nem bátortalanítanak el a két kötet tiszteletet parancsoló dimenziói. Pedig a *Szó szerint minden* (Hawthorne egyik novelláját méltatja úgy Báthori a második kötet derekán, hogy „szó szerint minden benne van" – innen a könyv címe) igen élvezetes és tanulságos olvasmány, amely hol esszévé sűrűsödik, hol pletykává oldatosul, hol pedig szociografikussá változtatja a halmazállapotát, ez utóbbi révén viszont bizonyára fontos forrása lesz azoknak is, akik – csak egy témát emelve ki a sok közül – a múlt század második fele magyar emigrációjának történetét kutatják. Hol Nádas *Világló részletek*jét, hol Réz – Báthori egyik emlékezetes jelzőbokrával „a komisz Réz, a mindent-mindenkinél-jobban-tudó Gólem-Réz"– Pál *Bokáig pezsgőben* című, Parti Nagy Lajos életrajzi kérdéseire adott válaszaiból született könyvére emlékeztet, egyes oldalai pedig egy harmadik művet juttathatnak az olvasó eszébe: a Kőrössi P. József Rézzel folytatott intim

magánbeszélgetéseinek szorgalmas lejegyzéséből született *Naplóromok*at. És itt be is zárul a kör: hiszen ez utóbbiról Nádas ezt adta írásba: „Nemcsak nagyon érdekes forrásmunka, hanem iszonyatosan jó olvasni".

Ennek a különös könyvnek az olvastán, úgy érzem, egy nagyszabású figura megteremtésének lehetünk tanúi: ahogy például az *Oblomov*ban a világfájdalomra is rest lustaság monumentális emlékműve képződik meg, vagy ahogy a *Švejk*ben a kelet-európai élni akarás fájdalmas géniusza áll elénk – egyfajta Auguszt, akinek több esze van, mint a Fehér Bohócnak, aztán mégis mire megy vele –, úgy Báthori a sértett, meg nem értett ember portréját rajzolja meg, rendkívül élénk színekkel, aprólékosan meghúzott kontúrokkal és finom árnyalásokkal.

Életrajzi mű esetén talán különösen indokolt valamiféle tartalmi összefoglaló hevenyészése, de ezzel érdemes óvatosan bánni, hiszen akiről a könyvben szó van, az éppen annyira „figura", vagyis nem egy hús-vér személy, mint maga az elbeszélő, akit Báthori Csaba Füleki Gábor untermanni segítségével megteremt. Mert az elbeszélőnek ez az alakja is nagyon tudatosan van megalkotva: a könyv stílusának alaphangjáról például azt lehetne mondani, olyan, mintha valami majdnem sikeres elvonókúrán átesett Szabó Dezső vagy egy megvadult Illyés Gyula mondatait olvasnánk. (Erre még visszatérünk.)

Ami a könyv szerkezetét illeti, az elbeszélés még a sokféle témában intonált, gazdag esszéisztikus betétek afféle áriáit leszámítva sem tartja szorosan az időrendet, a témák vissza-visszatérése azonban olykor mégsem annyira egy motívumháló megszövésének képzetét, mint inkább némi szerkesztetlenség érzetét kelti, vagy mondjuk beleérzőbben: a variációs elv érvényre jutását mutatja. Ami annál feltűnőbb, mert vannak igazi motívumok is, mint például Shakespeare darabjai – az avoni hattyút Báthori csak a második kötetben körülbelül ötvenszer, vagyis tízoldalanként idézi, az esetek felében szó szerint, angolul – vagy a bécsi utcai szemetesek valóban nagyon szellemes feliratai (pl.: „Fekete lyuk keres maradék anyagot" vagy „Adj értelmet függésemnek".)

„Mohácson születtem, 1956-ban, a vereségek földjén, véletlenül" – üti meg az alaphangot már az első válasz első mondata, hovatovább első szava. Az elbeszélő főhős „szerelemgyerek", aki az anyai nagybátyja családjában nevelkedik, és évekig az édesanyja nevét viseli – érdemes felidézni Bereményi *Magyar Copperfield*jének hasonló tapasztalatokkal útnak induló főhősét –, a piaristákhoz jár gimnáziumba, irodalmi szárnypróbálgatásaival egyidejűleg jogot végez Pécsett, illetve Pesten, majd édesanyja halála és a diploma megszerzése után huszonöt évesen Ausztriába emigrál leendő első feleségével együtt. Igazi hivatásának

azonban nem a nyugati mércével is szilárd megélhetést nyújtó biztosítási jogot, hanem az irodalmat érzi: az osztrák állampolgárság megszerzését követő rendszeres hazalátogatások után nagyrészt ezért remigrál végleg negyvenévesen, amivel első házasságának is vége szakad; ezután viszont Magyarországon ismét megnősül, és bár Balla Zsófia személyében nagyszerű költővel köti össze az életét, a hazai irodalmi közegben már kevéssé találja meg a helyét.

Amit azonban ezzel mondunk, az a – bárminek a szivárványos esheteőségeit magában rejtő – semminél is kevesebb, voltaképp a negatív tartományban mozog. Hiszen nem beszéltünk az anya alakjáról, aki saját kezűleg épített fel három lakás célú épületet (a fogalmazás szándékosan ilyen óvatos, a dologra még visszatérünk), és akit öngyilkossága után a saját fia talál meg holtan. Nem beszéltünk a katolikus neveltetésű fiúnak azokról a lelki vonatkozásokra nem szorítkozó, sajátos tapasztalatairól, amelyekben gyóntatója részesíti; nem beszéltünk (bár fogunk!) a döbbenetes szegénységről, amelyben édesanyja mellett nevelkedett, sem arról a páratlan műveltségről, amelyre a legenyhébb szóval is kedvezőtlennek nevezhető körülmények között mégis szert tett, és amelynek birtokában – Báthori Markó Béla korábbi líráját illető jelzőjével élve – legalábbis jóravaló költővé, fontos és karakteres műfordítóvá és az egyik legsokoldalúbb, legérzékenyebb esszéistává és kritikussá érett. (Érett? A *Jelenkor*ban huszonévesen megjelent recenziójának szúrópróbája alapján érésről nem is lehet beszélni: az egyoldalas írás ízlés tekintetében, fogalmilag és nyelvileg is teljesen kész kritikust mutat.)

Mit ígértem? Először is a stílus. Báthori csak rá jellemző mondatai mintha a szerző mozgékony szellemét tükröznék: valami különös egyensúlytalanságban találják meg nyugpontjukat. Vagy a mondatfűzés szokatlan, vagy egy-egy különös szó – tüskös, buhogás, összemoncsolt, köpetke (értsd: kicsiny) – bökkent meg, vagy ha nem szó, hát akkor egy-egy betű. Ezt írja például egy „nem érdemtelen, de ámde törzstagoknak fenntartott, kis udvari korlátokkal körülbástyázott rekeszekre osztott sajtótermék”-ről: „Elhalasztásomat előző reménytelibb korszakomban a *2000* nevű folyóirat fura urai műfordítóként nem tették lehetetlenné ottani feltűnésemet.” Az olvasónak elsőre nem világos, minek a tárgya az „elhalasztásom”, hiszen a „nem tették lehetetlenné”-hez a „feltűnésem” tartozik. Csak sokadik olvasásra világosodik meg, hogy az „előző”-t „megelőző”-nek kell értenünk, és így tartozik össze: „elhalasztásomat előző”, ahol ráadásul az elhalasztás sem halogatást jelent, hanem olyan bánásmódot, amelynek az eredménye: elhalás.

A könyv stílusa olyan szertelen, hogy olykor az olvasó nem lehet biztos benne, hogy sajtóhibával – ebből alig van a két kötetben – vagy valamely újonnan előmonászkodó szóteremtménnyel van-e dolga, mint abban a mondatban, amely a „műfordítók évtizedeken át uralkodó, középszerű, de hatalomvágyó korifeusá"-t, „egy szerény kisnyugdíjas"-t minősíti: „otthonról beszélő »megmondóember«, és egy egész *fészakalj* hűbérest mozgat a közélet szövevényes idegpályáin". Máshol így emlékezik arra az esetre, amikor még a nyolcvanas évek derekán, az Európa kiadóban feltehetőleg ugyanannak a szaktekintélynek ajánlott műfordításokat – a futamot az utolsó hasonlat gyengéd képe teszi különösen emlékezetessé – „A zúzmaraszemhéjú osztályvezető rosszallást árasztó arca engem sem kímélt, nem tetszett neki, amit vittem… És örökre kiszorultam a közlési mezőkről. Ott, az ötödik emeleti vallatókban párát és rideg fagyot szagolt az ember, és amikor kiszédült a palotaépület döngő kapuján, prüszkölhette a rosszindulat füstjét, mint valami talpfák közt lengedező fűszál."

És ezzel el is érkeztünk a könyv egyik fő szólamához, az érzékeny, sértett, magát különösen költői voltában megsértettnek érző egyéniség sebeinek sokszor bizony másokat is megkarcoló vagy akár a megsebzésüktől sem tartózkodó kitakarásáig. Báthori számos előnyösebb helyzetben lévő pályatársáról olvashatunk a tűzön-vízen át őrzött korrektség unalmát látványosan elutasító, éles megfogalmazásokat, olyanokról, akiket a tájékozottabb vagy érdeklődő olvasónak igazán nem esik nehezére azonosítania, mint amilyen a „cicaszemű üdvöske" vagy a „csetlő-botló, de »mikölykünk anyámasszony katonája«". De Báthori az „onomasti kómódein", a név szerint való gúnyos kiszerkesztés antik görög hagyományának is hódol,elégtételt vesz egy német tudását kétségbe vonó kritikusán, és még Tandori Dezsőt sem kíméli: „emészthetetlen intellektuális makogás", „fenoménnek elhírlelt szövegköpő masina", „sárgyártó nyelvi gázolássorozat" stb. Ez azonban csak akkor lenne meglepő, ha nem értesültünk volna már korábban arról, hogy Kosztolányi, Illyés vagy Weöres munkásságáról is megérvelt különvéleménye van, ami ebben a nem túl nagy térfogatú magyar irodalomban lehet ugyan szokatlan és tendenciájában vitatható, de önálló gondolkodásra való gesztusaiban csak annál becsesebb.

Az elbeszélő figura a folyóiratok közül a *Holmi*val a legkíméletlenebb – ha megjelentetik is verseit, a lap alsó fertályán kezdődik a közlemény, felolvasni nem hívják –, de tulajdonképpen majdnem az egész újabb irodalommal elégedetlen: egymást követik „az elmúlt harminc év" irodalmát illető kemény szavak: „amikor hazatértem, már javában tombolt a politikai fordulat után berendezkedő, gyatra ízlésű, ezer sérelmet takar-

gató, lármás tülekedést is tűrő, érvényesülését többnyire »nyomulással« építgető uralkodó írói kaszt"; „áldatlan írott szövegtömeg, amelyet az elmúlt harminc év hatalmasai irodalmunk fősodrának gondoltak"; „az elmúlt harminc esztendő szinte törzsi alapon megkeményedő társaságainak természetét, létrejöttének, véd- és dacszövetségeinek szertartásrendje, kirekesztési és beengedési együtthatóinak csiki-csuki játékai"; „az elmúlt harminc esztendő regényeinek zöme silány irodalom – meglehet tűrhető szociográfia, riportkönyv vagy más fából vaskarika". A lesújtó véleményt – ennek szerencsére sosincs idétlen politikai vetülete –, sokszor a „nyelvizés" szóban foglalja össze, amit mindenesetre különös fénytörésbe állít Báthori legalább három saját korábbi, igencsak „nyelviző" kötete: *A lírikus 123 epilógja,* amely Babits-parafrázisokat tartalmaz, a *Bestiarum literaricum* című paródiakötet és a *Kétszáz nyers vers,* amely az európai líra kétszáz alkotását magyar nyersfordításban adja közre.

Akárhogyan is, hiba lenne azt a képzetet kelteni, hogy a *Szó szerint minden* végig a kortárs magyar irodalmi élet keserű kritikája, még ha sok olvasója az erről szóló passzusok miatt fogja is nagy érdeklődéssel lapozgatni a két kötetet. Elgondolkodtató például, amit Báthori Kreisky Ausztriájáról vagy Széchenyiről ír – egyébként a döblingi elmegyógyintézet egykori épületében székelő hivatalban mondták ki a szerző válását –, akiben egyszerre azonosítja a magyar hazafiságot és a Habsburg udvar iránti mélységes lojalitást.

Báthori remek megfigyelő is. A menekülteknek egy időre otthont adó osztrák szálloda egyik lakójáról negyven év távlatából is olyan hajszálpontos portrét rajzol, hogy még én is ráismertem az illetőre, pedig sosem beszéltem vele, csak egy barátom elbeszéléséből ismerem. A két kötetben remek miniatűrök egész sora olvasható igencsak különböző fajsúlyú figurákról: feledhetetlen például a jelenet, amikor a főhős megindultan átnyújtja Rilke papírgyáros unokájának a nagypapa leveleinek magyar fordítását, öt kötetben, mire a megajándékozott, a csillár fényébe tartva az egyik könyvet, csak ennyit mond: „Hát, láttam már szebbet is…" Nagyon plasztikusan írja le a bajorországi magyar emigráció egyik jellegzetes rétegének miliőjét is: „Ahogy egymást ajnározták régi laktanya környéki modorban, ahogy peckesen szalutáltak, ahogy hegyesen jelentettek egymásnak, ahogy páváskodva előléptették egymást a háború után negyven évvel is, a Turul vagy a verhetetlen magyar Hadúr tiszteletére, s ahogy tartós időkre kivájtak maguknak valamilyen levegőtlen zárványt a horthysta hadrendek emlékeiből…" És mit csinált ebben a közegben egy igazi celeb, Szálasi testvére? „Dél-franciaországi kastélyok mását készítette el szakmányban, tehetős kisburzsoák megrendelésére, gyufaszálból."

A könyv legemlékezetesebb, nagy léptékű figurája a főhős édesanyja: a gyermeke apjába reménytelenül szerelmes és ebbe az érzésbe mgát bele is ölő asszony, aki életében három épületet is összerótt sóskúti mészkőből saját magának és a fiának, építményeket, amelyekben nem voltak közfalak, nem volt áram, nem volt víz, illetve csak az a víz volt, de az bőségesen, ami a házilagosan kivitelezett házpótlék elemeinek rései között befolyt, és feláztatta a padlóvá alig döngölt agyagos talajt. Csodálatos az anya erőfeszítéseinek és a gyermekkori mélyszegénységnek a leírása, és ha valahol, itt aztán bőven nyílna alkalom jogos neheztelésre és utólagos önsajnálatra, ezeknek az érzéseknek azonban még nyomuk sincs. Miért? „Nem véltem különös sorscsapásnak. Nyilván azt hittem, majd lesz ez jobb is" – mondja az emlékező. És csakugyan lett jobb, még ha a mozgalmas élet nem váltotta is be minden tekintetben a roppant értelmes és érzékeny kisfiú reményeit.

Előttünk azonban itt fekszik a mű, amelyet áthat a minden iránti fogékonyságnak – a meghatározó Erdély-élménytől Flaubert levelei szellemi nagyszerűségének és a száznegyvenhárom kötetes német Goethe-sorozat anyagi minőségének értékelésén át Bécs filozofikus kukafelirataiig és az ugyanott hangtalanul lopakodó villamosokig terjedő – egészen gargantuai léptékű étvágya és kedélye, és ha ez utóbbi előjele többnyire negatív is, a nagyságrendje mégis Rabelais hősének térfogatait idézi.

Ahogyan Sándor Mátyás vagy Monte Cristo grófja egy kicsit minden olvasója nevében vett elégtételt az ellenfelein, úgy a Báthori Csaba könyvében megképződő, a nagyszabást érdekes módon még a kisszerűbbnek mutatkozó gesztusaiban sem nélkülöző figura is az olvasói helyett tárja fel sebeinek bonyolult életrajzi tényekből és sajátos személyiségjegyekből álló, de végtelenül emberi szerkezetét, ami lehetővé teszi, hogy a főhőst a könyv utolsó szavaival összhangban végül is valóban testvérünknek – okos, művelt, szellemes, tehetséges, érzékeny, megsebzett, és hát mit csináljunk: komisz, helyenként bántóan elfogult – testvérünknek nevezzük.

Báthori Csaba – Füleki Gábor: Szó szerint minden I–II.
Budapest, 2020, Cédrus Művészeti Alapítvány.

megjelent: Mozgó Világ, 2020. szeptember